

Doğu Akdeniz’de Geleceğe Geçmişten Bakmak: İmparatorluklar, Ulus Devletler ve Bir Yönetişim Düşlemi

M. Fatih Tayfur*

Bu yazı Doğu Akdeniz coğrafyasında geleceğe yönelik alternatif bir yapılanma ve bölgesel bir yönetim sistemi oluşturma üzerine düşünmek için kaleme alınmıştır. Tarihsel yaşanmışlıklar bu uğraş için fikir vermek ve çıkarımlar yapmak için hayli güçlü ve zengin bir zemin oluşturuyor. Burada söz konusu olan, tarihe ve bilgiye dayanan düşlemlerimizin geleceğin Doğu Akdeniz’inin iktisadi, siyasi ve kültürel mimarisini biçimlendirmeye götüren yapı taşlarına dönüşebilme olasılığıdır. Böyle bir uğraş için, bu yazıda merkezinde Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs’ın olacağı bölgesel bir “yönetişim sistemi” öngörmekteyim.

Dünya devam etmekte olan “büyük ölçekli tarihsel bir değişim sürecinden” geçiyor. Dünya siyasi iktisadında ve farklı coğrafyalarda yeni düzen arayışları sürmekte, kurulmaya çalışılan sistemler bozulup yeniden şekillenebilmekte. Bu sürecin bir sonucu olarak Doğu Akdeniz’in de anlamı ve tanımı küresel ve bölgesel aktörler için değişmektedir. Doğu Akdeniz bu değişim çerçevesinden bakıldığında Balkanlar, Ortadoğu, Karadeniz ve Kafkaslar’ı da içine alan bir bölge olarak düşünülmelidir. Bu anlamda bu coğrafyayı “Geniş Doğu Akdeniz” bölgesi olarak tanımlıyorum.

Bölgesel ve küresel siyasi ve iktisadi aktörler, bölgedeki bu değişim ve dönüşüme doğal olarak tepki vermekte ve dönüşümü, çarpıcı bir biçimde, kendi ihtiyaç ve çıkarları ekseninde şekillendirme çabalarına girmektedir. Türkiye yakın zamanda bu değişim sürecine iki şekilde tepki verdi. Bunlardan ilki “Avrasyacılık”, diğeri de “stratejik derinlik” ya da “neo-Osmanlılık” kavramıyla açıklanan yaklaşımlardır. Bunlardan ilki kuzey komşuları ve özellikle Rusya ile işbirliği çerçevesinde; ikincisi ise eski Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içinde, özellikle Ortadoğu merkezinde ve dinsel birliklilik temelinde nüfuz alanları yaratmayı hedeflemektedir. Bu girişimlere hızlı bir bakış hem “Avrasyacı” yaklaşımın hem de “stratejik derinlik” coğrafyalarının Geniş Doğu Akdeniz’in biraz önce tanımladığım sınırlarıyla ya kısmen ya da aşağı yukarı örtüştüğünü gösterecektir. “Avrasyacı” yaklaşım bölgedeki merkezi Türkiye-Rusya ekseninde kurarken, “stratejik derinlik kavramı” ise kendi coğrafyasında “düzenleyici motor” rolünü Türklere vererek Türkiye’yi bölgenin merkezine koymaktadır.

Ancak uluslararası ortamdaki büyük ölçekli değişim sürecinde bu yaklaşımların bölgeyi yeniden şekillendirmeye yönelik alternatif girişimler olduğu, diğer başka aktörlerin de bölgeye yönelik “Büyük Ortadoğu”, “AB Komşuluk Projesi” gibi farklı değerlendirme ve projelerinin olabileceği düşünülmelidir. Bu da Geniş Doğu Akdeniz Bölgesi’nde alternatif yapılanmaların modellenebileceği ve farklı bölgesel “düzenleyici motorlar”ın önerilebileceğini beraberinde getirmektedir. Bir başka deyişle, potansiyeli olan diğer aktörlerin bölgede “tek başlarına” ya da “işbirliği içinde” farklı “düzenleyici motor” alternatifleri ortaya çıkabilecekleri ve bu alternatiflerin entelektüel düzeyde geliştirilip uygulanabilirliklerinin modellenebileceği göz önünde tutulmalıdır.

Bu yazıda Geniş Doğu Akdeniz bölgesi için böyle bir entelektüel değerlendirmeyi geliştirmekte olan haliele de olsa bir alternatif bakış, yaklaşım olarak sunmaya çalışacağım.

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu çerçevede bölgede “düzenleyici motor” rolünü üstlenebilecek aktörler olarak Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs’tan oluşan üçlü bir liderliği öngörüyorum. Diğer taraftan, bu “düzenleyici motor” rolünü üstlenmenin herhangi bir şekilde “hegemonya kurmak olarak” değil, bu bölgede bu üç ülkenin birlikte çaba göstererek “ortak liderlik üstleneceği bölgesel bir yönetim biçimi” oluşturmak anlamına geldiğini vurgulamalıyım. Bugün, yeni bir uluslararası siyasi iktisat düzeni oluşturulmasında liderliğin işbirliğine ve yükümlülük paylaşımına dayanan bir yönetim biçimi olarak inşa edilebileceği anlayışı vurgulanıp bunun en optimal biçimde nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde çalışılıyorsa, bölgeye yönelik benzeri bir anlayışın ve çalışmanın Geniş Doğu Akdeniz’in bölgesel aktörleri arasında tartışılmasının da mümkün olabileceğini düşünüyorum.

Bu ortak zeminde buluşulup düzenleyici motor rolünü üstlenen bir Türk-Yunan-Kıbrıs yönetişi oluşturulduğu takdirde, “ülkelerin kendi kimliklerini muhafaza ederek”, “mukayeseli üstünlük” yasası temelinde farklı yapısal alanlarda “dayanışma ve işbirliği” anlayışının bölgesel düzeyde Doğu Akdeniz coğrafyasında da geliştirilebileceğini öngörmekteyim. Diğer taraftan yönetimsel birliktelik var olan sınırlarda bir değişimi ya da herhangi biçimde bir federasyon, konfederasyon vb. bir siyasi yeniden yapılanmayı da içermemektedir.

Tarihsel Gözlemler

Bu yönetimsel birlikteliğin gerçekleşebilmesi için tarihsel bir zemin, ortak ve ortak olmayan iktisadi-siyasi yaşanmışlıklar ve düzenler mevcuttur. Tarihsel olarak Geniş Doğu Akdeniz Bölgesi hem Doğu Roma hem Bizans hem de Osmanlı imparatorluklarının iktisadi ve siyasi nüfuz, etki alanlarıdır. Bu bölge yakın geçmişe kadar birbirleri ardınca bu imparatorluklar tarafından yönetilmiş ya da kontrol edilmişlerdir. Bu imparatorlukların sınırlarının en geniş olduğu dönem haritalarına bakıldığında çok benzer coğrafi sınırlara sahip oldukları görülmektedir.¹

Bu çerçevede bölgedeki tarihsel geçmiş, Doğu Roma, Bizans ve Osmanlı dönemleri bize ciddi bir sosyolojik iç içe geçmişlik zemini sunmaktadır. Bizans ve Osmanlı emperyal sistemleri “kendi zamanları içinde değerlendirildiğinde”, o dönemler için birer yönetim sistemleriydi. Bunlar, çok-medenyetli bir bölgede çeşitli dil, din ve kültür toplumlarını kucaklayabilen başarılı Doğu imparatorluklarıydı. Roma, Bizans ve Osmanlı, farklı kültür toplumlarını, bu kültürleri ortadan kaldırmadan, yetki-yükümlülük dağılımı ve paylaşımı yoluyla bir arada tutabiliyorlardı.

Bir diğer tarihsel gözlem ulus devlet olma dönemine aittir. Ne zaman bu aktörlerden biri, Türkiye ya da Yunanistan, bölgede tek başına “hegemonik” bir yapı, “hegemonik bir derinlik”² oluşturma çabasına girse ve hatta bu hegemonik projenin meşruiyeti de anlaşılır bir biçimde tasarlanırsa, uygulamasının pek de başarılı bir biçimde sonuçlanmadığını görürüz.

Bunun nedeni belki de tarihsel olarak bölgede hegemonyanın değil, daha çok açık ya da kapalı bir ortaklık anlayışından doğan, “çağının sosyo-politik özellikleriyle uyumlu, yetki-yükümlülük paylaşımına dayalı bir liderlik-yönetişim biçiminin” bölgenin toplumsal yapısına ve siyasi-iktisadına uygun düşmesidir.

Bu ulus-devlet dönemi hegemonik girişimlerinden örnekler vermek gerekirse ilk olarak Yunanistan tarafından oluşturulmuş ve uygulamaya konmuş hegemonik bir proje olan *Megali Idea*’nın yani “Yunan Büyük Ülküsü”nün 20. yüzyıl versiyonunu gösterebiliriz. Yakından bakıldığında “Geniş Doğu Akdeniz” bölgesi, *Megali Idea*’nın 20. yüzyıl başında oluşturulan versiyonuyla coğrafi olarak örtüşmektedir. *Megali Idea*, Asya ve Avrupa olarak iki kıtadan ve Akdeniz, Karadeniz, Ege Denizi, İyon Denizi ve Marmara olarak da beş denizden oluşan bir coğrafyayı kapsıyordu.

1 88. sayfadaki haritalar Howard Wiseman’ın izni ile kullanılmıştır.

2 Hegemonik derinlik kavramı Faruk Yalvaç’a aittir. Bkz. “Strategic Depth or Hegemonic Depth: A Critical Realist Analysis of Turkey’s Position in the World System”, *International Relations* 26 (2012): 165-180.

Roma İmparatorluğu'nun en geniş sınırları (116)

Kaynak: <http://www.ict.griffith.edu.au/wiseman/Roman/19Maps.html>

Bizans İmparatorluğu'nun en geniş sınırları (1045)

Kaynak: <http://www.ict.griffith.edu.au/wiseman/Roman/Decline&Fall.html>

Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırları (1606)

Kaynak: <http://www.ict.griffith.edu.au/wiseman/Roman/5CompMaps.html>

Yunanistan'ın kendisi için oluşturduğu "hegemonik" bir proje olan *Megali Idea* siyasi-iktisadi bir coğrafyayı tanımlamaktaydı. Ve Geniş Doğu Akdeniz Bölgesi bu projenin stratejik derinliğini oluştuyordu. Gerçekleşmesi halinde, Türkleri ve diğer halkları dışlayarak, bu bölgede yaşayan Yunan ve Rumlara üst düzeyde iktisadi, siyasi, sosyal refah ve güvenlik vadeliyordu.

Megali Idea gerçekten başarılı ve ikna edici bir şekilde oluşturulmuş bir projeydi. "Serbest ticaret" ilkesinin dünya ekonomisinin temel prensip ve hedefi olduğu bir dönemde "Geniş Doğu Akdeniz", Yunan/Rum tüccar kolonilerinin emperyal ve uluslararası ticareti ellerinde tuttukları bir bölgeydi. Selanik, İzmir, İstanbul, İskenderiye, Trabzon, Odesa vd. liman kentleri, dünya ticaretinin merkezindeki diğer Yunan/Rum tüccar kolonileriyle de temas halinde tüm bölgeyi modern dünya ekonomisine entegre eden çok önemli unsurlardı. Yani Yunanlar için *Megali Idea* oluşturmanın maddi ve meşru temelleri fazlasıyla mevcuttu. Ancak eksik olan bu projenin içinde Türklere hiçbir yer verilmemesiydi. O güne kadar "siyasi otorite" kabul edilen Osmanlı Türkleri tamamıyla dışlanmıştı.

Yunanlar/Rumlular, Küçük Asya Felaketi olarak nitelendirdikleri 1922'ye kadar Doğu Akdeniz'de iktisadi, siyasi ve kültürel hegemonya kurma ve bölgeyi 19. yüzyıl liberal siyasi-iktisadi medeniyetle bütünleştirme ve modernleştirme misyonunu üzerlerine almıştı. Ancak dışlanmış Türkler bu projeyi kabul etmeyerek tepki vermiş, 1922 savaşının sonunda ve ardından 1923'te modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla bu hegemonik proje çökmüştür. Bunun da ötesinde aynı medeniyet misyonunu edinmiş modern Türkiye bölgede Yunanlara ortak olarak belirmişti.

İkinci olarak, Kıbrıs adasıyla birleşme fikri 1950'lerden itibaren bölgede bir diğer küçük çaplı Yunan/Rum hegemonik projesi olarak ortaya çıkmış, Kıbrıslı Türkler ve Türkiye aktör olarak görül-meyerek yine dışlanmıştı. Ancak bu yeni hegemonik proje de Yunanistan ve Rumlular için 1974'te bir başka hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır.

1974'ü izleyen yıllarda Türklerin bölgede kazanmış oldukları üstünlük Yunanistan ve uluslararası toplum tarafından bu kez Türklerin bölgede hegemonik bir proje oluşturacağı bir potansiyel olarak algılanmıştır. Bu algı doğrultusunda bu kez Yunanistan ve Rumlular, Türklerin kendilerini bölgede ikincil bir konuma itmelerine izin vermemek için bütün iç ve dış imkân ve araçlarını başarılı bir şekilde kullanarak tepki vermişlerdir. Bu çerçevede Kıbrıs ve Yunanistan, o günden bu yana Türk dış politikasının ve dış ilişkilerinin önüne en önemli meselelerden biri olarak çıkmıştır. Son olarak, 2000'li yılların "neo-Osmanlı" "stratejik derinlik" projesi de bir "bölgesel yönetim projesi" olmayıp yeni bir hegemonya projesi olarak ortaya çıkınca, fazla yol alamadan geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Uzak ve yakın tarihten gelen deneyimler ve üretilmiş, uygulamaya konmuş bölgesel projeler kapsamında öğreneceğimiz başarı ve başarısızlık hikâyelerinin geleceği şekillendirme sürecinde bizlere rehberlik etmesi beklenmelidir. Olgunlaşma sürecindeki haliyle Doğu Akdeniz'de oluşabilecek böyle bir yönetim modelinin başlangıç çerçevesini, yukarıda ifade ettiğim tarihsel zeminden yola çıkarak bugüne yönelik gözlem ve yarına yönelik düşüncelerimle birlikte aktarmaya çalışacağım.

Doğu Akdeniz'de Bölgesel Yönetişim İçin Gözlemler ve Düşlemler

Uluslararası siyasi iktisat düzeni 1990'lardan beri geniş ölçekli tarihsel-yapısal bir değişim süreci içindedir. Bu süreç bölgedeki aktörlerin güç konumlarını ve potansiyel işbirliği olanaklarını yeni baştan tanımlıyor.

Bugün Ortadoğu, Balkanlar, Karadeniz ve Kafkaslar'ı kapsayan bölgede Türkiye ve Yunanistan bölgesel rakipler olarak "aslan payını kim alacak" meselesi üzerinde inişli çıkışlı bir yarış içindedir. Her iki ülke de bölgedeki nüfuz alanlarını mümkün olduğunca genişletmeye çalışmaktadır.

Bu süreçte “Kıbrıs” ve “Ege Denizi” öncelikli olarak iki ülke arasındaki bu rekabette çok önemli iki stratejik coğrafyayı oluşturmaktadır. Kıbrıs’ın bulunduğu Doğu Akdeniz, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya’nın zenginliklerinin dünya pazarlarına ulaşmasında gerçek ve potansiyel olarak çok önemli bir coğrafyadır. Ege Denizi, Balkanlar, Karadeniz ve Kafkasya’da yaratılan zenginliğin dünya pazarlarına ulaşmasında hayati önemi haiz bir su yoludur.

Kıbrıs ve Ege Denizi böylelikle zenginliğe açılan ve zenginlik akışını kontrol eden çok önemli iktisadi-siyasi coğrafyalar olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye ve Yunanistan için bu durum bölgedeki yetki alanı sınırlarını çok önemli bir konu haline getirmektedir. Bu noktada, bölgedeki en önemli siyasi-iktisat meseleleri ise karşımıza “enerji”, “taşımacılık” ve “güvenlik” olarak çıkmaktadır.

“Türkiye, Kıbrıs ve Yunanistan”, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya’dan ve belki de Kıbrıs’ın kendinden, dünya pazarlarına aktarılacak enerji için önemli bir coğrafya, terminal, liman ve enerji depolama merkezi olma potansiyeli taşımaktadır. Doğu Akdeniz’e yakın çevresinden ulaşacak enerji kaynaklarının, petrol ve doğalgazın depolanması özellikle ileride önemli hale gelecektir. Büyük miktarlarda enerji taşınması, yeterli kapasite ve donanımda güvenli limanlara ve depolama olanaklarına ihtiyaç doğuracaktır. Hem liman hem depolama hem taşımacılık hem de enerji güvenliğinin sağlanması açısından “Türkiye, Kıbrıs ve Yunanistan” önemli bir stratejik coğrafyaya sahiptir.

Doğu Akdeniz açısından önemli bir imkân “deniz taşımacılığı” ve özellikle de deniz yoluyla enerji taşımacılığıdır. Tankerlerle yapılan taşımacılığın yanı sıra deniz altından boru hatlarıyla yapılacak enerji taşımacılığı bölgenin stratejik ve jeopolitik önemini daha da arttırmaktadır. Kıbrıs çevresinde doğalgaz yataklarının bulunduğu haberleri bu meseleyi daha da karmaşık ve önemli kılıyor. Enerjinin en düşük maliyette ve güvenli biçimde taşınıp dünya pazarlarına ulaşması meselesi, bölgede her türlü enerji taşımacılık faaliyetini, enerji güvenliğini ve bu taşımacılığın güvenliğini kimin sağlayacağını önemli bir konu haline getirmektedir.

Böyle bir coğrafyada enerji bağlantılı zenginlik yaratacak birtakım başka faaliyetler ve istihdam alanların açılması da kaçınılmazdır. Örneğin, enerji ile ilgili faaliyetler için işlevsel terminal limanların inşa edilmesi, bu alanda uzman sigorta ve bankacılık faaliyetlerinin gelişmesine, deniz ve deniz taşımacılığı hukuku alanında uzmanlık gerektiren iş alanlarının artmasına yol açacaktır.

Ayrıca enerji, taşımacılık ve güvenlikten elde edilecek zenginlik bölgede banka ve diğer finans kuruluşlarına aktararak, kredi haline dönüşüp üretim alanına yatırım sermayesi olarak dönebilecektir. Hatta zaman içinde Doğu Akdeniz’de bu yolla yaratılan zenginliği işleyecek, kredilendirecek, uluslararası piyasalarla bağlantılı bir aracı finans merkezi ve enerji borsasının kurulması da mümkün olabilecektir.

Buldukları ortak coğrafya, ellerindeki olanaklar ve uzmanlaşma alanları (mukayeseli üstünlükleri) dikkate alındığında Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs enerji, taşımacılık ve güvenlik alanlarında üretilecek zenginlikten bölgede öncelikli olarak faydalanabilecek en önemli aktörler ve tamamlayıcı iktisadi faaliyetlerin doğal birer merkezi olabileceklerdir.

Ancak bu resim içinde Kıbrıs ve Ege Denizi’nin bölgede Türk-Yunan/Rum rekabetinde önemli yetki çatışmalarının olduğu coğrafyalar olması önemli bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. Meseleye Kıbrıs’tan bakıldığında ise belki de en çarpıcı nokta adada her iki tarafın da kabul ettiği etkili siyasi otorite(ler)in bulunmayışıdır.

Düşlemsel Bir Öneri

Bu noktada, *Megali Idea* “hegemonik projesi”nin sonlanmasından yaklaşık bir asır sonra, bir akademisyenin eksantrik bir düşüncesini, bir düşlemini dile getirmek istiyorum. Kendi içinde tutarlı bir siyasi-iktisadi proje olan *Megali Idea*’yı bu kez Türkler/Kıbrıslı Türkler, Yunanlar/Rumlar, kendi mukayeseli üstünlüklerini kullanarak, işbirliği içinde “Yeni *Megali Idea*” olarak, yeni ve ortak bir “Büyük Ülkü” olarak, birlerini dışlamadan, üç ülkenin ortak bölgesel yönetim stratejisi olarak hayata geçirebilirler.

Yeni *Megali Idea*'yı gerçekleştirmek için başlangıçta daha önce belirtilen “enerji”, “taşımacılık” ve “güvenlik” alanlarında siyasi-iktisadi bir işbirliği önerilebilir. Bu üç ülke, bu üç alanda birbirlerinin mukayeseli üstünlüklerine destek vererek, bölgede yeni bir siyasi-iktisadi ve sosyal refah düzenine başlangıç yapabilirler. Örneğin Türkiye, Yunanları ve Rumları deniz taşımacılığında desteklerken, Yunanların ve Rumların aynısını hava ve kara taşımacılığında Türkler için yapması beklenebilir. Diğer taraftan Türkiye bölgede güvenliği sağlayıp Yunan/Rum gemicilik şirketlerine ayrıcalık tanıırken, Yunanistan, Kıbrıs ve Türkiye birbirlerini tamamlayan ve birbirlerine bağımlı bölgesel enerji boru hattı projeleriyle kendilerini bölgede güvenli enerji terminalleri ve nakil merkezleri haline getirebilirler. Diğer bölge ülkeleri de istedikleri takdirde bu işbirliği ve yönetim sürecine eklenebilirler.

Bir sonraki adımda gerçekleşecek muhtemel bir güven ortamında üç ülke işbirliğine giderek herkesin yararına çalışacak ticaret temelli bir finans merkezini, o tarihteki en uygun coğrafyada, bir serbest liman bölgesinde, kurmayı deneyebilirler.

Bu düşünüm gelecekte Doğu Akdeniz'in mimarisini ve resmini değiştirecek bir yönetim sistemi için başlangıç noktası olarak düşünülebilir. Bölgenin uzak ve yakın geçmişinin siyasal-iktisat sistemi bir bütünlük arz etmektedir. Doğu Roma, Bizans, Osmanlı barış-düzeni çizgisinden geçerek gelen Türk, Yunan, Rum ve tüm bölge halklarının refah içinde bir gelecek şansı, bu bütünlüğün yeni tarihsel koşullar ve çevre içinde, zamana uygun biçimde yeniden kurulup kendi kimliklerini koruyarak ve kültürlerini özgürce yaşatarak çalışabilir bir siyasi-iktisat yönetim alanı yaratılmasında yatmaktadır.

Devam etmekte olan uluslararası değişim böyle bir devrimsel değişime fırsat sağlamaktadır. Ancak böyle bir dönüşüm, aktörlerin bu fırsatı değerlendirme istekleriyle yakından bağlantılıdır. Bugün, ulus devletin hâlâ önemli olduğu bir çağda “yönetişim fikrini”nin önündeki önemli engeller “siyasi kültür, “yöneticilerin kendi hedeflerini meşrulaştırması” ve “önemli çıkar gruplarının siyasi yönelimleri” olarak sıralanabilir. Bu nedenle engellerin aşılmasında toplumların esneklik katsayıları önemli hale gelmektedir. Yönetişim hedefinin toplum ve uygulayıcı aktörler tarafından içselleştirilmesi, bu esnekliğin sağlanmasında başlangıç adımlarının cesaretle atılabilmesi gerekmektedir.

Akademisyenler zaman zaman düşümler ve eksantrik fikirler üretir. “Bilgiye dayanan düşümlerimiz” olmadan daha iyi olanı bulamayacağımıza inanırız. Bu anlamda bugünün eksantrik düşüncelerinin, düşümlerinin yarının geniş şekilde tartışılan fikirlerine ve uygulamalarına dönüşmesinin önünde ilahi bir engel yoktur. Bazen uygulayıcı aktörler ve muhafazakârlık bu fikirlerin karşısında durup bunların imkânsızlığını öne çıkarmaya çalışsa dahi, tarihin ve toplumların kontrol edilemeyen akışı ve birikimleri uzun dönemde yerleşik, değişmez denen yapıları yıkabilme gücüne sahiptir. Bunun için düşünsel prizmalarımızı rahatlatmaya, reflekse dayalı muhafazakârlıktan kurtulmaya, kararlılığa, hedefe yönelik çalışmaya, sabra, zamana ve belki de en önemlisi “bilgiye dayalı değişime olan inanca” ihtiyacımız vardır.